

dier, end dem jeg navnlig i 1950erne og omkring midten af 1970erne har foretaget (for husmændenes vedkommende må jeg endnu længere tilbage). Jeg forstår ikke, hvad der menes med, at den sjællandske fæstebønder skulle have været et offer for »en indkredsning mellem godsejerne og landarbejderne, der handlede i en slags indbyrdes forståelse« (s. 282). Arbejdslønnens størrelse må jo ses i forbindelse med naturlønnens værdi, og de gentagne forbud mod *lønnesæd*, som vi naturligt nok har utilstrækkelige oplysninger om,⁴ viser, at forordningerne ikke blev overholdt.

Det var forståeligt, at mange ikke-stavnsbundne bønderkarle udvandrede til Sjælland, hvor lønnen var højest og mange erhvervs muligheder størst. Udsigt til gårdfæste kunne også virke tillokkende, navnlig ved sammenligning med de fynske godser, hvor indfæstningerne både i tiden før og efter stavnsbåndets indførelse var langt højere (tabellerne s. 228 og s. 348). At mulighederne i reglen var bedst i nærheden af København, kan vi være enige om.

Jeg er heller ingen ynder af »moralske vurderinger«, men citatet øverst s. 284 er lørevet fra sin sammenhæng, og derved taber det sin fulde mening. M.h.t. noter kan man skønne forskelligt. En konsekvent gennemførelse ville kræve et uhyre antal fodnoter og af pladshensyn en stærkt forkortet fremstilling. Hvad angår *bibliografien* s. 447–56 finder jeg selv mangler. De instruktive forskningsoversigter i Fortid og Nutid burde være nævnt. Enkelte af de i noterne 20, 21 og 22 nævnte afhandlinger forelå dog endnu ikke, da jeg forberedte min bog om det danske landbosamfund.

Henrik Stevnsborg: Københavnske politi- og domsmyndigheder

I december 1976 gjorde Harald Jørgensen som daværende landsarkivar ved det sjællandske landsarkiv en slags status: »Kort efter min

tiltrædelse som landsarkivar i 1962 enedes man om indenfor huset at give en nyregistrering af (domstols- og politiarkiver fra de ældste tider og indtil retsplejereformens gennemførelse 1. okt. 1919) en høj prioritering«, skrev han dengang (Københavnske politi- og domsmyndigheder, herefter KPD, IV 1976, forord). Handling var så sandelig fulgt på ord. Lollandske, falsterske, bornholmske og sjællandske »retsbetjentarkiver« var i mellemtiden blevet nyregistreret; og som kronen på værket var de københavnske politi- og domsmyndigheders arkivalier blevet gennemgået, »udtyndet«, ompakket, restaureret og nyopstillet.

Resultaterne af denne sidste kraftanstrengelse blev i 1975–76 præsenteret for arkivets gæster i form af 4 stencilerede, såkaldte »foreløbige arkivregistraturer«. Landsarkivet kunne i december 1976 med føje være stolt af sig selv; for intet, end ikke den mest velfunderede kritik af hverken opstilling, kassationspraksis eller registraturer, kan røkke ved det formålstjenlige i at have gjort de vigtige politi- og retsarkiver lettere tilgængelige, end de var før. Disse bestræbelser går f.s.v. smukt i takt med de ændrede behov inden for dansk historieforskning, der, med Niels Steensgaards ord, fra omkring midten af 1960'erne i stadig stigende grad orienterede sig mod både teoretiske og empiriske studier af »minoriteter og uofficielle grupper som hekse, slaver, indianere, højreekstremister, oprørske bønder, kvinder og forbrydere i al almindelighed. Hertil (kom) en frodig blomstring i studiet af folkelige bevægelser, andelsbevægelser, afholdsbevægelser, arbejderbevægelser« (Universalhistorie, samfundshistorie og historisk strukturalisme, Historisk Tidsskrift 1980, s. 91). Med sådanne forskningsområder ligger det nær at gå til et kildemateriale som netop rets- og politiarkiverne.

Den dokumenterede velvilje hos det sjællandske landsarkiv til at sætte ressourcer ind på at lette adgangen til dette relevante kildestof for

4. Jeg har dog en række henvisninger om lønnesæd m.m. i min bog om landbosamfundet, samt i »Husmand og Inderste« (især s. 171–79, 233–50).

forskningen er imidlertid ikke uden videre ensbetydende med, at nyregistreringen er uproblematisk, eller at der med de foreliggende 4 arkivregistraturer blev skabt et vellykket redskab til gavn for arkivets brugere.

Jeg skal i det følgende gennemgå de fire bind, i omvendt rækkefølge. Dels er bind IV og III de mindst omfangsrige med hensyn til sidetal og med hensyn til behandlede arkivfunds; dels er de de mindst problematiske. Bindene II og I fordrer derimod en mere indgående behandling, hvortil kommer at de kan betragtes som en art forarbejder til Harald Jørgensens i 1980 udkomne bog »Thi kendes for ret«. Denne, som bærer undertitlen »Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919«, står som det hidtil seneste resultat af landsarkivets arbejde med de københavnske politi- og domsmyndigheders arkivalier og skal omtales til slut.

Registraturens bind IV vedrører københavnske *skifte- og overformynderiarkivalier* (1976). Bindet er forfattet af Finn Andersen, som har givet korte, undertiden ret så summariske, men alligevel instruktive rids af skifteforvaltningen i København gennem tiderne. Navnlig hans redegørelse for de mildest talt komplicerede jurisdiktionsforhold i hovedstaden indtil 1771 er vellykket. Det er rosværdigt, at der heri omtales samtlige skifteretter og ikke blot de, hvis akter tilfældigvis skal findes i Landsarkivet for Sjælland; og det er ikke mindre rosværdigt, at der samtidig gives henvisning til, hvor der ellers skal søges, hvis man skal uden for landsarkivet.

Imidlertid er den flittige og indforståede brug af skifteretstekniske begreber, der aldrig får en nærmere forklaring, lidt af et minus. Hvor mange ved på stående fod, hvad »kurateller« er, for ikke at tale om »stervbomidler«, »proklamata«, »designationer« eller »tvangsakkord«? (KPD IV, s. 12, 15, 16, 22, 48). Man er ilde stedt, når man på én gang skal have en fremmedordbog og en håndbog i skifteret på bordet for at kunne læse sig igennem dette kodesprog. En ordforklaring ville derfor ikke have været af vejen.

Gad vidst, forøvrigt, hvad filosofien egentlig er bag, at Sø- og handelsrettens skiftearki-

valier 1862–1953 ikke er registreret og opstillet blandt de øvrige københavnske skiftearkivalier, men tværtimod skal søges i Sø- og handelsrettens eget arkivfond (jfr. KPD II, s. 148 og 166 ff). I sandhedens interesse skal dog siges, at der gives præcise krydshenvisninger fra bind IV (s. 48 og 52) til det sted, hvor disse akter skal findes i registratures bind II.

Bind III, vedrørende *tinglæsningsarkivalier*, er ligeledes forfattet af Finn Andersen (1975).

Af praktiske hensyn er de eksisterende københavnske tinglæsningsarkivalier, som det er tilfældet med skiftearkivalierne, blevet skilt ud af de arkivfunds, hvor de proveniensmæssigt hører hjemme. At dét utvivlsomt er en klog disposition – både for brugerne og for dem, der skal ekspedere i arkivalierne – kan der dårligt herske tvivl om. Kun på et enkelt punkt er jeg en anelse forbeholden: »Kopibøgerne for arrester, domme m.m.« (KPD III, s. 34 og 59) havde måske haft en mere naturlig plads blandt de »egentlige« domstolsarkivalier (registratures bind II).

Også i dette bind har Finn Andersen givet korte historiske skitser, her af de vekslende instanser, som har varetaget tinglæsningen i København; men som i bind IV er der problemer med de mange tekniske og juridiske fagudtryk: »Afkaldsprotokoller over tinglæste afkald« eller »fallissementsbekendtgørelser«, for nu at tage et par ekstra pompøse eksempler på uigennemskuelige termer (KPD III, s. 4, 40). Når det gælder begrebet »realregistre« er der dog god hjælp at hente i Harald Jørgensens senere udkomne artikel om »De ældste københavnske realregistre«, som giver en letlæst redegørelse for disse kilder til den ældre københavnske ejendomshistorie (Historiske Meddelelser om København 1978, s. 60–70). I registraturen gøres der alt for lidt stads af den såkaldte »Oversigt over kvarterernes fordeling på afdelinger«. Under denne lidt grå overskrift gemmer sig en fortræffelig nøgle til, hvor realregistre skal findes i arkivet idag. At henvise denne »Oversigt« til s. 75 er derfor alt for beskedent; den burde findes allerede på s. 1.

Bind II bærer titlen »Diverse domstolsarkiver« og er forfattet af Finn Andersen, Harald Jørgensen og Margit Mogensen (1976).

Nok omfatter dette bind arkiverne fra ikke mindre end 19 københavnske domstole og retsinstanser; men det rummer ikke, hvad man ellers umiddelbart kunne forledes til at tro, samtlige arkiver af denne type. Dét er vigtigt at få understreget, for der går i registraturen meget let hen over det faktum, at Landsarkivet for Sjælland blot er én blandt flere institutioner, der opbevarer sådanne arkiver. Forfatterne til denne »foreløbige arkivregistratur« kan selvsagt ikke være uvidende om dette forhold, og der nævnes da også raskvæk – men uden supplerende kommentarer – instanser, hvis akter befinder sig i Rigsarkivet (herunder Forsvarets Arkiver) eller i Københavns Stadsarkiv. Der nævnes Admiralitetsretter, militær retspleje og en Gældskommission før 1771; ligesom der tales om Rådstueretten, Kammerretten, Konsistorialretten og Tamperretten (KPD II, s. 3, 19, 24, 27, 29, 30, 43, 50, 134, 147). Som det absolutte minimum havde det været på sin plads med henvisninger til, hvor materialet fra de nævnte instanser beror idag, som det undtagelsesvis sker i forbindelse med en omtale af Politi- og kommercekollegiet (KPD II, s. 3). Endnu bedre ville det have været med en samlet oversigt over de uigennemskuelige jurisdiktionsforhold i København gennem tiderne, som navnlig i perioden indtil 1771 antog næsten kafka'ske dimensioner. Den skitse, Finn Andersen har givet for skifteretternes vedkommende i bind IV, kunne have tjent som forbillede.

Forud for selve nøglen til de enkelte arkivfonds har forfatterne skrevet kortere eller længere oversigter over de berørte instansers historie og kompetenceområde. Disse oversigter er at opfatte som »administrationshistoriske indledninger« (KPD II, forordet) – hvilket i praksis er ensbetydende med den nøgne beskrivelse af den enkelte, løsrevne institution og netop dens kompetence. Retsinstanterne synes her at fungere i deres egen stille inert, uden nævneværdig påvirkning fra det øvrige samfund. En så »ren« administrationshistorisk tilgang til emnet forekommer

mig gold (jfr. også Grethe Ilsøe, Administrationshistorie. Bidrag til beskrivelse af et forskningsområde, Arkiv 7, 1978–79, navnlig s. 183). Ihvertfald er der ikke megen hjælp at hente for den, der måtte ønske svar på f.eks., hvorfor en domstol opstod, hvorfor den fik just det udseende, og hvorfor den til sidst blev nedlagt.

Et par af disse »administrationshistoriske indledninger« skal kommenteres nærmere. Margit Mogensen har behandlet det københavnske *Bytings* historie, indtil retten blev ophævet i 1771. I dette afsnit vises læseren og brugeren af registraturen hen til originale akter i Generalprokurørens arkiv på Rigsarkivet (KPD II, s. 6). Det er næppe helt forkert, hvis jeg gætter på, at Margit Mogensen har sporet disse eller godt begravede dokumenter med bistand fra Egil Skalls artikel om »Magistratens forretninger i midten af det 18. århundrede« (Historiske Meddelelser om København 1970, s. 11–22, jfr. Margit Mogensen, Københavns byting indtil 1771. En introduktion til arkivet, Arkiv 5, 1974–75, s. 255–59). Som bruger af registraturen ville jeg sætte pris på at blive henvist til Egil Skalls artikel, før jeg blev sendt på selvstændige arkivstudier på Rigsarkivets læsesal.

Det er ligeledes svært at finde argumenter for, hvorfor man leder forgæves efter en omtale af f.eks. et retshistorisk standardværk som Poul Johs. Jørgensens »Dansk Retshistorie« (i 6. opl. 1974), som ellers indeholder en indgående diskussion af bytingenes kompetence (f.eks. s. 428–40). I forbindelse med *Christianshavns byting* kunne der – igen med god grund – have været refereret til Axel H. Pedersens behandling af denne domstol i værket om »Birketing i gl. Københavns Amt 1521–1965« (1968, s. 37–42).

I 1975 offentliggjorde Harald Jørgensen en artikel om »Københavns ældst bevarede retsprotokol« (Historiske Meddelelser om København 1975, s. 7–21). Titlen er misvisende, eftersom den hofretsprotokol fra 1667, der her er tale om, ikke er den ældste. Fra Holmens Admiralitetsretter findes i Rigsarkivet dombøger tilbage fra 1664! Harald Jørgensen henviser imidlertid i registraturen til sin egen artikel, så dét er, som det skal være (KPD II,

s. 17). Men hvorfor er det den eneste henvisning; hvorfor er V. A. Sechers omfattende undersøgelser af det københavnske retsvæsen i 1600-tallet uomtalt? (Bidrag til Københavns Rets- og Kulturhistorie i Kristian IV.s og Frederik III.s Tid 1624–63, Historiske Meddelelser om København 1, 1907; om »gårds- eller hofretten« s. 309–19).

Faktisk er det kun, når det gælder *Søretten* samt *Sø- og handelsretten*, at litteraturhenvisningerne forekommer dækkende. Ellers ser det ud til, at registratures forfattere har valgt enten at se stort på den allerede eksisterende litteratur eller at fortie dens eksistens.

Forskere som Alfred Soman (i Frankrig) og Filippo Ranieri (i Tyskland) har i 1970'erne vist, hvorledes de europæiske notarialarkiver kan rumme private forlig, der snarest har karakter af »retssagssurrogater«, og altså ikke blot protokollationer vedrørende dét, man almindeligvis forbinder med notarialforretninger (Alfred Soman, *Deviance and Criminal Justice in Western Europe, 1300–1800: An Essay in Structure, Criminal Justice History: An International Annual* 1, 1980, s. 2–28. Filippo Ranieri, *Rechtsgeschichte und quantitative Geschichte. Die Verwendung historisch-quantitativer Methoden bei der Auswertung der Notariatspraxis in der neueren Privatrechtsgeschichte*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 1977, s. 333–63). Det er derfor en skam, at det smukt bevarede arkiv fra Københavns *Notarius Publicus* ikke er blevet vist ekstra interesse. Nu kan man til gengæld undre sig over, hvorfor den ene af embedets 4 rækker kopibøger fra tiden mellem 1830 og ca. 1920 (Kopibøgerne for vekselprotester) er kasseret systematisk, mens de 3 resterende rækker (for henholdsvis dokumenter på dansk, dokumenter på fremmede sprog og søforklaringer) er bevaret. Hvad er begrundelsen for denne disposition, og hvem har egentlig foretaget kassationen? (KPD II, s. 125).

De håndfaste »udtyndinger« i *Landsover- samt Hof- og stadsrettens* sagsakter, som landsarkivet ihvertfald selv har foranstaltet, skal jeg vende tilbage til under omtalen af »Thi kendes for ret«.

Også i *Auktionskontorets* arkivalier har lands-

arkivet kasseret. »(Auktionskatalogerne) er gennemgået med henblik på kassation, således at kun kunstauktioner, særlige boer og samlinger er bevaret« (KPD II, s. 115). Siden er der, som det vil ses af Margit Mogensens gode og kontante artikel om »Auktionsvæsen og auktionskataloger i København« (Historiske Meddelelser om København 1980, s. 75–88), blevet færdiggjort et stort systematisk index til dét, der er bevaret (som et plaster på såret?). Det er oplagt, at det sjællandske landsarkiv i dette tilfælde blot har fulgt stier, som var trådt, allerede inden det i 1944 modtog auktionskatalogerne fra perioden mellem 1875 og 1914. Arkivet har derfor formel rygdækning for sin kassationspraksis, som begunstiger den, der søger oplysninger om det finkulturelle i fortiden og om Danmarkshistoriens koryfæer. Denne praksis falder godt i tråd med en anden indarbejdet tradition, som landsarkivet viderefører: nemlig embedsetaterne, som indleder hovedparten af de enkelte arkivfonds i dette bind af registraturen. Vi får navne og data på f.eks. byfogder, byskrivere, underfogder og auktionsdirektører. Vi præsenteres for retspræsidenter, vicepræsidenter og justitssekretærer ved Sø- og handelsretten (heriblandt den eneste kvindelige »retsbetjent«, der er nævnt i registraturen!). I tilgift indvies vi i assessorernes vej til et embede i Hof- og stadsretten og sågar i problemerne med den videre karriere. Hele det store underordnede personale i pyramidens bund, de hvis daglige slid var selve forudsætningen for assessorernes virke, har derimod ikke fået nogen »stat«.

Et par petitesser i forbindelse med disse »stater«, siden det *skal* være: Om Nicolai Stabel, der var dommer i Hof- og stadsretten fra 1771 til 1805 (KPD II, s. 39), hedder det, at han havde en fortid som auditor (ved Søetatens kombinerede Ret, kan det tilføjes). En nok så væsentlig kvalifikation i denne sammenhæng var det givetvis, at han sideløbende med auditorhvervet og dommersædet i Hof- og stadsretten præsiderede i Underadmiralitetetsretten. I Poul Frederik Beckmanns karrierebeskrivelse må der iøvrigt være indløbet en fejl, når der skrives, at han var »virkelig assessor (ved Hof- og stadsretten) 5. juli 1793

– 3. juni 1800 (død)« (KPD II, s. 40). Et opslag i registraturrens bind I vil afsløre, at han faktisk pr. 5.7.1793 sammen med A. V. F. Bornemann tog sæde i den da nyoprettede Politiret (KPD I, s. 11).

Bind I (1975) vedrører *Politiretten* (1776) 1793–1845; *Kriminal- og politiretten* 1845–1919; *Københavns politichef* 1815–27; *Københavns politi* ca. 1730–1945. Hertil kommer *udvandringssager* og *Københavns Vagtværn* 1944–47 samt *Kystpolitiet* 1817–1919. Bind I er ligesom bind II forfattet af Finn Andersen, Harald Jørgensen og Margit Mogensen.

Hvad angår registraturrens disposition og opstillingen af de enkelte arkivfonds skal der fra et brugersynspunkt ikke rettes indvendinger imod, at arkivalierne fra *Københavns politi* er brudt op i fire tidsafsnit: 1) tiden indtil 1793, 2) 1793–1863, 3) 1863–1919 og 4) tiden efter 1919, omend der med en sådan opstilling har måttet brydes med »de allerstrenge proveniensprincipper« (KPD I, s. 97). Omvendt er opretholdelsen af en på en gang fyldig og kaotisk saggruppe som de »udtagne journalsager, saglig ordnet« i såvel politidirektørens som politiinspektoraternes arkiv absolut ingen gevinst. Ganske uanset de forsøg, man fra landsarkivets side har gjort for at presse en systematisk ned over journalsagerne, der forekommer »udtaget« i tidens løb af mere eller mindre uransagelig grunde, føles savnet af et ordentligt index til disse mange »udtagne sager«.

Det virker vildledende, at »Journal over sager og dokumenter nr. 1« (KPD I, s. 101) samt »Hovedjournaler 1793–1944« (KPD I, s. 109 og ikke s. 107, som der fejlagtigt står på s. 101) findes opstillet i *Københavns politis* arkivfond, når denne lange journalserie i virkeligheden også er hovednøglen til *Politirettens* arkiv, der registreres før politiarkivet. Klart betænkeligt er det ligeledes, at »De bevarede arkivalier fra 1776–93, der belyser politimesterens dømmende virksomhed i den såkaldte »politiret« ... af praktiske grunde (er) udskilt af politimesterarkivet og anbragt i spidsen for Københavns Politirets arkiv 1793–1845« (KPD I, s. 99). Bag disse rokeringer i politiets og Politirettens arkivalier gemmer

sig det dilemma, landsarkivet har stillet sig selv i, fordi det partout har villet skille akterne i separate grupper: som et afkast af henholdsvis politimester (direktør) embedets dømmende og udøvende kompetence. En sådan sondring er på forhånd dømt til at mislykkes. Først med 1849-grundlovens løfteparagraffer, der blev ført ud i livet med den store retsplejereform i 1919, blev politi- og anklagemyndighed adskilt fra den dømmende myndighed. Så at ville sætte skel dér, hvor grænserne mellem det udøvende politi, det administrative politi, det anklagende politi og det dømmende politi i realiteten var fuldstændig flydende, er uheldigt. Jeg vil tro, at en slavisk, kronologisk opstilling for det første gør mindre vold på den datidige virkelighed og for det andet byder på et klarere overblik end den valgte »tematiske«, hvor domsakterne følges af den udøvende myndigheds akter.

Også i bind I ægger landsarkivets mangel på interesse for at se politimyndighedernes historie i lyset af, hvad der sker i det omgivende samfund, til modsigelse. Det forekommer lidt fattigt, at institutionernes udvikling enten anskues som en simpel funktion af det voksende befolkningstal i hovedstaden, eller kort og godt tilskrives hans kongelige majestæts personlige indgriben (KPD I, f.eks. s. 71, 77, 78). At oprettelsen af en kollegial *Politiret* i København i 1793, som det postuleres af Harald Jørgensen, udelukkende skulle bunde i et næsten privat opgør mellem Hof- og stadsretten og Højesteret om den korrekte behandling af tyvssager (KPD I, s. 3), kan ligeledes illustrere, hvordan billedet fortegnes, når den større samfundsmæssige kontekst ignoreres, og institutionerne betragtes som i et vakuum. Såvidt jeg kan se, må oprettelsen af denne politiret forstås på baggrund af den pressede situation, politiet befandt sig i under de omfattende folkelige protestaktioner, der rullede hen over København i foråret 1793. Som modtræk så den absolutistiske stat sig i denne – den franske revolutions – epoke nødsaget til at skabe en mere »sikker« og velfungerende politimyndighed i hovedstaden (Henrik Stevnsborg, For »at fremme og opretholde den fuldkomne borger-sikkerhed«. Om oprettelsen af Københavns

Politiret i 1793, *Politihistorisk Selskabs års-skrift* 1981, s. 21–44; samme, *Fra Den store Udfejlsesfest til Tømrerstrejken: Om førindustriel, folkelig protest i København i sidste halvdel af det 18. århundrede, Fortid og Nutid* 28, 1980, s. 590–94).

Også i bind I af arkivregistraturen er der langt mellem litteraturhenvisningerne. På de ialt 234 sider er der siger og skriver to henvisninger til andre forskeres arbejder (KPD I, s. 88 og 95). Men skønt politihistorie notorisk er et lidet dyrket felt, er det helt uforståeligt, at Harald Jørgensen hverken trækker på eller forholder sig til de få, der trods alt har beskæftiget sig med emnet (en historiografisk oversigt over den vigtigste politihistoriske litteratur findes i: Henning Koch, *Politimyndighedens oprindelse (1681–1684) – organisation og beføjelser, Kriminalistisk Institut Københavns Universitet 1980, offentliggøres i Historisk Tidsskrift 1982, under udgivelse*). F.eks. er det unødvendigt, at den første politimesterinstruks fra 1683 forbigås i fuldstændig tavshed. (Skal man tro registraturen, blev der først skabt præcise retningslinier for politimesterens myndighedsområde i 1691, d.v.s. 9 år efter, at han var tiltrådt (KPD I, s. 75)). For selvom hverken Kristian Hvidt (Politimester og Politiret i København. Et bidrag til studiet af enevældens retspleje, i *Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75 års jubilæum*, 1964, s. 82–96) eller Fogtmans rekskriptsamling gengiver 1683-instruksens ordlyd, gør de trods alt opmærksom på dens eksistens. Og selvom instruksen først for nylig er blevet genfundet og dens tilblivelse sat i en samfundøkonomisk ramme (Henning Koch, *anf. arb.*), ses dens indhold immervæk refereret i en københavnhistorisk »klassiker« som Oluf Nielsens »Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse« fra 1889 (bd. 5, s. 484). Igen i forbindelse med det historiske rids af *Kriminal- og politiretten* ville det have været hensigtsmæssigt, om der med støtte i J. Svane-Mikkelsens vægtige afhandling fra 1969 om »Københavns politi og forholdet til offentligheden omkring enevældens ophør« (*Historiske Meddelelser om København 1969*, s. 55–164) havde været forsøgt en egentlig perspektivering af billedet af denne domstol, som skabtes i just de år,

hvor statsforfatningen bevægede sig fra absolutisme til konstitutionelt monarki.

I bind I af de »foreløbige arkivregistraturer« er de enkelte arkivfonde, som i bind II, gerne indledt med en embedsetat; men som dér er det langt fra alle personalekategorier, der har fået deres »stat«. Udover lange lister med dommere og justitssekretærer ved henholdsvis Politiretten og Kriminal- og politiretten er der minibiografier af f.eks. politimestre, politidirektører og vicepolitidirektører. Det er under alle omstændigheder inkonsekvent, at der ikke er lavet tilsvarende »stater« over politiinspektørerne, mens det – sammenholdt med de principper, der også er fulgt i bind II – vel var at forvente, at eksempelvis det »omfattende kontorpersonale«, som havde deres gang i politidirektørens sekretariat mellem 1919 og 1945 (KPD I, s. 90), er forblevet en anonym masse.

»Thi kendes for ret« af Harald Jørgensen er udgivet af Rigsarkivet i 1980 i serien af »Administrationshistoriske studier«. Denne serie er et håndgribeligt resultat af »det rådsinitiativ, som blev taget af Statens humanistiske Forskningsråd i foråret 1975, da man besluttede at igangsætte et forskningsprojekt vedrørende den danske lokaladministrations historie ca. 1660–1868« (Harald Jørgensen, *De første resultater af forskningen i lokaladministrationens historie, Forskningen og Samfundet* 4. årg., nr. 3, marts 1978, s. 14). Fremfor alt er Harald Jørgensens bog dog et barn af landsarkivets nyregistrering i 1960'erne og 1970'erne af de københavnske politi- og retsarkiver, idet navnlig bind I og II af de »foreløbige arkivregistraturer« som tidligere antydet må betragtes som forarbejder til »Thi kendes for ret«. Imidlertid har Harald Jørgensen nu til en vis grad inddraget allerede eksisterende litteratur om sit emne, ligesom han har foretaget supplerende arkivstudier uden for det sjællandske landsarkiv. På disse to væsentlige punkter adskiller hans bog sig altså fra registraturerne. Jeg savner stadig V. A. Sechers undersøgelser af det københavnske retsvæsen i 1600-tallet. Jeg savner også stadig Kristian Hvidts artikel om »Politimester og politiret i København«, for slet ikke at tale om

et pionerarbejde som J. L. A. Kolderup Rosenvinges »Grundrids af den danske Politiret« (2. udg. 1828). Alligevel er det naturligvis et stort plus, at »Thi kendes for ret« er forsynet med et noteapparat, som giver indgang til den anvendte litteratur. Her træffer man bl.a. værker af Jens Engberg og Torben Wanscher, som i 1976 i et på én gang heftigt og indtrængende nødråb satte spørgsmålstegn ved de kassationer, Landsarkivet for Sjælland har foretaget i de københavnske politiarkiver. De gjorde gældende, at landsarkivet med sine »udtyndinger« – i bedste fald i ubetænksomhed og i værste fald med gustent overlæg – havde intet mindre end læderet politiarkiverne. Stribevis af centrale akter til belysning af den tidlige arbejderbevægelses historie var røget i papirmøllen, mens »overklasse-aktstykker« om f.eks. indretningen af et pissoir ved Det kgl. Teater med nænsom hånd er blevet bevaret for eftertiden (Arkiv 6, 1976–77, s. 86–98). Også Claus Bjørn var rystet: »det forekommer næsten utroligt, at disse kassationer . . . er sket så sent som for ganske få år siden, hvor enhver med blot den mindste fornemmelse af hvad der foregår indenfor dansk historieforskning vil have erfaret, at netop materiale om vilkårene for samfundets underste lag – dem, der hyppigt kom i kontakt med politiet – har været genstand for en stadig stigende interesse« (Fortid og Nutid 27, 1977, s. 268).

I dét nummer af tidsskriftet Arkiv, hvor Jens Engberg og Torben Wanscher rejste deres anklager, fik Harald Jørgensen lejlighed til en replik. Med en konstant betoning af den autoritet, som en livslang gerning inden for arkivvæsenet har givet, går denne replik i brechen for de stedfundne kassationer. Arbejdsgangen i kassationsforretningerne beskriver Harald Jørgensen således: »De anvendte metoder var de sædvanlige. Man skåned materialet, der var ældre end 1870, og man bevarede ligeledes alt relevant protokolmateriale. Man besluttede endvidere at bevare hver 10. årgang af de lange rækker af domssager og journalsager intakt, mens de mellemliggende år blev gennemgået pakke for pakke og sag for sag« (Arkiv 6, 1976–77, s. 103). Ved denne gennemgang tog kassator,

igen ifølge Harald Jørgensen, »de hårde handsker på« (samme, s. 100).

Går man ind i registraturen ses, at der er kasseret energisk i *Københavns politis* journalsager helt tilbage til 1860 (KPD I, s. 110), og at *Kriminal- og politirettens* arkiv af landsarkivet i de 8 år mellem 1966 og 1974 brutalt er blevet skåret ned fra ca. 725 til ca. 385 hyldemeter (KPD I, s. 46–47). Igen er det journalsagerne, der har måttet holde for.

Også i »Thi kendes for ret« berøres disse kassationer, som retfærdiggøres med en henvisning til de indvundne hyldemeter og med, at protokolmateriale jo er intakt (Thi kendes for ret, herefter TKR, s. 324). Nøjagtig samme argumentation genfindes, når det gælder kassationerne i *Landsover- samt Hof- og stadsrettens* sagsakter (TKR, s. 349). Af arkivregistraturens bind II kan aflæses, hvad rydningen af ialt ca. 172 hyldemeter i denne domstols arkiv har »kostet«. Fra tiden efter 1870 er der idag udelukkende bevaret mindre fragmenter af Landsover- samt Hof- og stadsrettens »pådomte sager« fra alle andre år end 1879, 1889 o.s.v. med 10-års intervaller frem til 1919. For de »forligte og hævdede sager« vedkommende har udtyndingerne sågar ramt dokumenter helt tilbage til 1840 (KPD II, s. 70–73).

Kassationer kan naturligvis være berettigede, og ihvertfald er de uundgåelige al den stund, at det danske arkivvæsen ikke råder over ubegrænset plads. På den anden side er der vist ingen tvivl om, at Jens Engberg og Torben Wanscher sætter fingeren på et meget ømt punkt, når de borer den i det sjællandske landsarkivs kassationsprincipper. For uanset »replikken« og uanset defensoratet i »Thi kendes for ret« kan man stadig føle sig i vildrede. Lad mig blot nævne et par af de påtrængende spørgsmål, som landsarkivet lader stå ubesvaret: Hvorfor er protokollerne fredet på forhånd, er de da vigtigere end de løse akter; hvad gør netop 1870 til en naturlig skillelinie (som endda ikke respekteres); hvad er tanken med »samples«, som betyder at sagsakterne er bevaret i deres helhed fra enkelte, tilsyneladende tilfældigt udvalgte 10-år, mens der til gengæld er kasseret skånselsløst fra de mellemliggende perioder; hvorfor ar-

bejdes der med disse 10-års intervaller og ikke med hvert 5. eller for den sags skyld med hvert 25. år? Og hvorfor »samples« frem for sammenhængende »serier«?

De supplerende arkivstudier til »Thi kendes for ret« har utvivlsomt været en sejt og stenet vandring; men den har været umagen værd. Den har f.eks. betydet, at en domstol som den københavnske Rådstueret nu er blevet sat i en naturlig sammenhæng, skønt dens arkivalier ikke befinder sig i Landsarkivet for Sjælland men i Københavns Stadsarkiv.

Selv om der med Harald Jørgensens bog endelig foreligger en bredt anlagt fremstilling af de civile københavnske domstoles historie over et tidsrum på ikke mindre end ca. 250 år, er der imidlertid stadig store udforskede labirinter på vores landkort, så længe den militære retspleje og søværnets jurisdiktioner ikke er undersøgt. Harald Jørgensen er selv klar over problemet, men søger på forhånd at imødegå den eventuelle kritik med en påstand om, at »Den militære retspleje og dens institutioner er ... en verden for sig, (der ikke) synes ... at have påvirket eller haft nogen større indflydelse på udviklingen af de civile domstole« (TKR, s. xii). Argumentet holder ikke. Modsat Harald Jørgensen er jeg aldeles overbevist om, at det ville være ulejligheden værd at sammenstille, for at tage et eksempel, justitsprotokollerne fra de københavnske krigsretter med de tilsvarende protokoller fra den tidlige inkvisitionskommission (1686–1771). I Københavns kommandantskabs justitsprotokol 3, 1696–1704 i Forsvarets Arkiver gives der således eksempler på, at inkvisitionskommissionssager er blevet protokolleret hér, midt blandt krigsretssagerne (fol. 9–14, 16–17), i stedet for i kommissionens egen protokol.

Harald Jørgensen opfatter denne tidlige inkvisitionskommission som en civil instans, formentlig fordi dens akter idag befinder sig i Landsarkivet for Sjælland. Ret beset var kommissionen dog snarest en militær institution (jfr. også TKR, s. 92, 209, 211); og hvis den ikke i en senere fase, fra 1771 indtil den blev ophævet i 1842, havde haft en civil Hof- og stadsretsassessor som leder, havde dens akter givetvis idag skullet søges i Forsvarets

Arkiver. Det er også svært at komme uden om, at der var et fast kontingent af militære dommere i den civile Politiret fra 1701 til 1771 (efter 1708: Politi- og kommercekollegiet), ligesom der omvendt sad civile dommere i en af søværnets stående kommissionsdomstole i 1680'erne (Henrik Stevnsborg, Normer og sanktioner i et førindustrielt storbysamfund. Prostitutionen i København i sidste halvdel af det 18. århundrede, udgivet licentiatafhandling, Historisk Institut, Københavns Universitet 1978, s. 34).

Meget tyder derfor på, at forbindelserne mellem det civile retsvæsen og militærets og søværnets domstole i praksis har været knyttet anderledes tæt, end Harald Jørgensen vil anerkende. Allertungest vejer imidlertid, at den såkaldte *inkvisitoriske* procesform, som i løbet af 1700-årene totalt fortrængte den *akkusatoriske* inden for strafferetsplejen (Henrik Stevnsborg, Fra »samfundets« til »statens« strafferetspleje, Kriminalistisk Instituts stencilerie nr. 13, Københavns Universitet 1981), fandt vej til de civile domstole efter først at have været grundigt afprøvet ved forsvarets og marinens mange og vidtforgrenede jurisdiktioner. Principielt må derfor insisteres på, at der tages behørig hensyn til hovedstadens fuldstændige domstolsstruktur og ikke blot til enkelte mere eller mindre vilkårligt afgrænsede sider heraf. Forresten griber Harald Jørgensen også selv en enkelt gang til sagsakter fra Den beredne Livgarde for at kaste lys over den civile Borgrets historie (TKR, s. 412, note 3).

Det er lidt af en gåde, understreges det flere steder i »Thi kendes for ret«, at de københavnske domstole indtil midten af det 18. århundrede øjensynlig har pådømt et forsvindende lille antal straffesager (TKR, s. 12, 15, 30, 47, 82, 84, 182). Ser man på strafferetsplejen dengang, er det måske ikke så gådefuldt endda. Først i 1751 blev det gjort til en fast regel, at det offentlige af egen drift skulle rejse sådanne sager; indtil da måtte den, der mente sig forurettiget almindeligvis selv tage initiativ til påtalen og samtidig betale sagsomkostningerne af egen lomme (til bl.a. varetægtsfængsling af den sigtede og til retsgebyrerne). På denne baggrund kan det

næppe undre, hvis privatmand tænkte sig om en ekstra gang, inden han eller hun gik til domstolene med en straffesag, jfr. også de tidligere omtalte forlig i notarialprotokollerne, der kan ses som en art – mindre omkostningskrævende – »retssagssurrogater«.

Tanken om, at de mange løse brikker må sættes i mønster og de store linier trækkes op, som den kommer til udtryk i 3 »Tilbageblik« i »Thi kendes for ret«, er sympatisk. Så meget mere skuffende er det, at dette, som i de »foreløbige arkivregistraturer«, først som sidst sker inden for rammerne af domstolens og arkivernes eget lille, isolerede univers uden større interesse for, hvad der skete udenfor. Som en rød tråd løber gennem disse »Tilbageblik« spørgsmålet om, hvorvidt domstolene og deres embedsmænd selv har kunnet påvirke lovgivningsmagten med hensyn til de organisatoriske regler for deres eget daglige virke, iøvrigt en problemstilling der også er antydnet i Forskningsrådets »administrationshistoriske projekt« (Harald Jørgensen, *De første resultater* . . ., s. 14, 16). Harald Jørgensen kan påvise »et positivt samvirke mellem de forskellige led indenfor datidens administrative system og (vise,) at ikke alle ændringer havde deres oprindelse fra den centrale myndighed. Der kunne komme forslag nedefra« (TKR, s. 147). Dette var f.eks. tilfældet, da byfoged og byskriver i 1758 tog initiativ til at anlægge realregistre for Københavns daværende 12 kvarterer (TKR, s. 20–23). En sådan iagttagelse er selvsagt værdifuld; men det skal erindres, at udtrykket »nedefra« ikke er et synonym for de menige arbejdsbier. Som i arkivregistraturerne er det dommere samt retsbetjente og embedsmænd af de højere charger, der har interesse. Det er ikke noget tilfælde, at det tidlige 1800-tals store retslærde Anders Sandøe Ørsted placerer sig som den ubestridte topscorer i personregisteret med ikke mindre end 17 henvisninger (TKR, s. 445).

Med belæg i politikammerrettens *domprotokoller* hævdes s. 222, at der i 1792 »blev . . . forelagt politimesteren 669 sager . . . til afgø-

relse«. Tallet kan umulig være rigtigt. En simpel optælling af de behandlede sager ved rettens tre sæt *forhørsprotokoller* viser helt anderledes store tal: henholdsvis 891, 837 og 1041, d.v.s. ialt 2769 behandlede sager i 1792 (Henrik Stevnsborg, *For »at fremme og opretholde* . . ., s. 29). Uoverensstemmelsen er af en sådan størrelsesorden, at den ikke lader sig forklare med, at et antal sager er blevet udskudt til det følgende år, hvoraf må sluttes, at politikammerrettens domprotokoller er en kilde, der ikke tåler at stå alene.

»Thi kendes for ret« har sine svage punkter. Men på trods heraf; og på trods af, at skrivestilen gennemgående er præcis så knirkende og knastør som de gamle støvede aktstykker, er »Thi kendes for ret« et uomgængeligt vidnesbyrd om, *hvor* meget længere man kan komme end tilfældet er i landsarkivets arkivregistraturer, når relevant litteratur inddrages, og når der tillige forsøges i andre arkiver.

Arkivregistraturerne er, som det fremgår af titlen, »foreløbige«. Tør man være så optimistisk at håbe på, at de ved lejlighed tages op til revision, og at de finder deres endelige udformning i et snævert samarbejde mellem samtlige de arkiver, som idag opbevarer kilderne fra de københavnske politi- og domsmyndigheder? I betragtning af, at det i langt de fleste tilfælde vil være de stencilerede registraturer, landsarkivets gæster vil se og bruge; og i betragtning af, at rets- og politiarkiverne tegner til at ville få en central placering i de kommende tiårs historieforskning, burde dette arbejde prioriteres højt.

Bent Egaa Kristensen: En bog om den radikale historikertradition

Jens Chr. Manniche har tidligere i nogle tidsskriftartikler behandlet forskellige sider af den historikertradition, der har domineret i dansk historievidenskab fra 1880'erne og i hvert fald frem til omkring 1970, som forfatteren selv udtrykker det.¹ Nu foreligger der fra hans side

1. Jens Chr. Manniche: »Den radikale Historikertradition«, Aarhus 1981; tidligere artikler »Tysk-kritisk skole og fransk-kritisk skole. Et bidrag til studiet af historieteoretiske synspunkter i Danmark«, *Historisk Tidsskrift* bd. 75,